

BIZDAGI TARJIMA MUAMMOLARI

(tezislar tariqasida)

Zuhriddin Isomiddinov

1. O‘zbek tarjimachiligi keyingi bir asrlik tarixida hech qachon hozirgidek parokanda holda bo‘lgan emas. Bugun kim nimani xohlasa o‘giryapti, nashriyotlar ularni paydarpay bosib chiqaryapti. Tarjimonning ham, matbaa korxonasining ham maqsadi pul topish bo‘lib qolgan. Nimani tarjima qilish lozim, bu ishga qaysi ijodkorning uquvi bopta keladi, qaysi nashriyotning yo‘nalishi shu tarjimaga mos – hech kimning ishi yo‘q. Har zamonda biron yuqori idora xorijlik qaysidir mashhur adibning yubileyi munosabati bilan buyurtma berib qolishini hisobga qo‘shmasak, buyog‘i o‘zibo‘larchilik asosida ketyapti. Nashriyotlar qaysi asar tarjimasini bosishi haqida byulleten chiqarib, bir-birini, adabiy-ilmiy jamoatchilikni xabardor qilmaydi. Xabardor qilish qayoqda, yanagi oyda qaysi tarjimini bosib chiqarishini nashriyotning o‘zi ham bilmaydi. Ishqilib, chop etiladigan asar tez sotilsa bo‘lgani.

Har shaharda bitta-yarimta kitob do‘koni bor. Uni kimdir azbaroyi fidoyiligi, boshqa bir odam esa paypoq savdosida ishi yurishmagani uchun tavakkal ochgan. Hatto Toshkentda rosmona kitob magazini o‘ntacha, xolos. Ularga kirsangiz, odamlar rosa kitobxo‘r ekanmi, deb suyunasiz. Aslida esa, atigi 300-500 nusxada chiqqan kitoblar, birov sotib olmagan uchun turaverib, javonlarning belini mayishtirib yuborgan.

2. Bizga hozir qanday asarlar kerak? Eng zarurlarini tarjima qilyapmizmi? Yo, chiqadigan kitob matbaachilarni boqsa kifoyami? Ajabki, nashriyotlar “Boyish yo‘lida 18 qadam” tarzidagi qoralamalarni, “Ximiyadan abituriyentlar uchun eng yangi test savol-javoblari” kabi o‘quvchining haqiqiy bilim olish yo‘lini to‘sadigan asarlarni bosadigan bo‘lib qoldi.

Chunki ular davlat boshqaruvidan chiqarilgan. O‘z kunini o‘zi ko‘radi. Shunday bo‘lgach, chinakam ilmiy, yo asl badiiy asarlarni emas, pul keladigan oldi-qochdilarni, har xil rivoyatlarni – o‘quvchi saviyasini yanayam pasaytiradigan narsalarni chop etishga o‘tib olishdi.

Holbuki, kitob – mafkura. Bu sohani “bozor iqtisodiyoti” ixtiyoriga tashlab qo‘ysak, bugun to‘rt tiyinni tejab qolay deb ertaga to‘rt so‘mdan ajraydigan odam holiga tushamiz, bostirib kelayotgan katta xatarni – mafkurasizlikni, saviyasizlikni go‘yo ko‘rmayotganday, beparvo turibmiz. Uni daf etishning chorasi – bo‘lmag‘ur, ziyonli asarlarni bosa berishga chek qo‘yib, xalqimizga eng yaxshi asarlarni yetkazishdir, boshqa yechim yo‘q.

3. Nosog‘lom hayot tarzi patologiyaga olib kelganiday, hozir soha va yo‘nalishlar bo‘yicha mutanosib ravishda emas, asosan ikki xil kitob ko‘p nashr

etilyapti. Birinchisi – diniy asarlar bo‘lib, ular son-sanoqsiz, oqibatda, to‘rtta diniy kitob o‘qigan odam o‘zini mufti sanab, fatvo beradigan bo‘lib qoldi, domlalar orasida ixtilof kuchayib, ijtimoiy tarmoqlarda bir-biriga haqorat yog‘dirishlari ham jo‘n ishga aylandi, bu esa yurtimizda muqaddas dinimiz obro‘sigga putur yetkazishi aniq. Aslida, hamma ulamo bo‘lishi shart emas, ko‘pchilik kundalik mehnatiga andarmon bo‘lgani yaxshi. Eng yomoni, buncha diniy kitobning hammasi ham azbaroyi ilm deb emas, tez sotilgani bois paydarpay nashr etilyapti.

Ikkinchi o‘rinda – turk tilini sal-pal o‘rganib olganki odam bor, o‘zini ijodkor deb biladi, duch kelgan asarni o‘girib chop qildiradi. O‘zbek TV turk seriallariga ruju qo‘ygani kabi, noshirlar turk “bestseller”iga yopishib olishgan. Asl ijodkorlar emas, Omina Shenliko‘g‘lu, Ahmad Lutfi Qozonchi kabi yozarmanlarning asarlari to‘lib-toshdi. Ammo bu xil “roman”lardan yana mingtasini tarjima qilib chop ettiring – o‘quvchining didi bir qarich ham o‘smaydi. Ular boshqa yaxshi asarlar yo‘lini to‘sadi ham. Bu ishlarda o‘zibo‘larchilikka barham berish lozim.

4. Yodingizda bo‘lsa, o‘ttiz yilcha avval “O‘zbekistonni dunyoga tanitamiz” degan bir g‘oya o‘rtaga tashlandi, tanitish uchun har qanday vosita ma‘qul deb topildi. Mamlakatni hech bir narsa sport va san‘at kabi dunyoga tez tanita olmaydi, deya badiiy tarjimaga ham (san‘at turi) “dunyoga tanitadigan vosita” deb qaraldi. O‘sha harakat zabti bilan kadrlar tayyorlashga ham kirishilib, oliy o‘quv yurtlarida o‘zbek adabiyotini vyetnam, korey, yapon, hind, ingliz... tillariga o‘giradigan bolalar o‘qitila boshladi.

To‘g‘ri, chet tilni yaxshi bilgan odam ikki kishi o‘rtasida tilmochlik qilishi, notiqning chiqishini ko‘pchilikka chiroyli tarzda yetkazishi mumkin. Texnika, dori-darmonlar yo‘riqnomasi, sayyohlik obidalarini mazmunini ham ajnabiy tilda to‘la bersa bo‘ladi.

Ammo badiiy asar, tarjima san‘ati... boshqa olam-ku?

Har bir tilga o‘sha millat vakili badiiy tarjima qila oladi. O‘zga til namoyandasi undagi fikrni yetkazishi mumkin, biroq hissiyotni yuqtira olmaydi. Ya‘ni tarjima badiiy asar bo‘lib chiqmaydi. Bizdan ilgari ham qaysi xalqda o‘z asarini boshqa tilga o‘zi ag‘darishga urinish bo‘lsa, ish barbod bo‘lgan. Masalan, gurji shoiri Nikoloz Baratashvilining 150-yilligi arafasida mashhur “Merani” she‘rining eng yaxshi tarjimasiga konkursda ikki yuzga yaqin shoir qatashgan. Ajabki, aynan gurji shoirlari ruschaga o‘giran “Merani”lar eng bo‘sh, tussiz tarjimalar bo‘lib chiqqan. Bu – tabiiy. Inglizlar yapon tiliga, olmonlar farangchaga,... hech biri o‘z asarini boshqa xalq tiliga tarjima qilgan emas. 150-yildan beri ruslar ham biron to‘rtlik yoki chastushkasini bizga tarjima qilib bermagan. Axir, bu badiiy ijod tabiatiga xilof ish, tarjima san‘ati mohiyatini tushunmaslik-ku?

Bas, tarjimachilikni to‘g‘ri va ilmiy asosli yo‘lga qo‘yishning birinchi qadami o‘laroq, o‘zbek adiblari asarlarini boshqa tillarga o‘zimiz o‘girib taqdim etishday noilmiy, mantiqsiz ishdan voz kechishimiz kerak. Mana, o‘ttiz yildirki, aytarli natijaga erishmadik ham, har gal salkam jindek qoldi, deb o‘zimizni ovutamiz. Har yili yuzlab abituriyent “o‘zbek adabiyotini xorijiy tilga o‘giruvchi”likka qabul qilinyapti. Biz sakkiz tildan o‘zbek tiliga tarjima qilinsa, yana shuncha, hatto undan ham ko‘proq tillarga o‘zbek adabiyotini o‘girishni o‘ylayapmiz. Ammo bu – matematika emas. Bizning shoir-yozuvchilar zo‘r asarlar yaratishsa, xorijdagilarning o‘zi tarjima qilib oladi, majburan tiqishtirish shart emas. O‘ttiz yilda ham samara bermagan bu g‘ayriilmiy “tajriba”dan voz kechish vaqti keldi, axir!

Hamisha ona tiliga o‘girishni ustuvor deb bilaylik. Biz kimgadir kerak bo‘lsak, o‘zi tanib oladi, egilib-bukilib o‘zimizni taqdim etmaylik.

5. Yozuvchilar uyushmasi ko‘p mamlakatlarning ijodiy uyushmalari bilan hamkorlik memorandumlari tuzib imzolagan. Ular shunchaki xayrixohlik ramzi sifatida qog‘ozda qolmagani durust. Har bir do‘st uyushmadan o‘sha xalq adabiyotining eng yuksak asarlarini o‘girish uchun saralab berishni so‘rash, evaziga esa o‘zbek so‘z san‘atining eng ulug‘ asarlari ro‘yxatini taqdim etish to‘g‘ri bo‘lar edi. Buyog‘i – o‘sha xarakterli asarlarni qalami ravon, sajiyasi baland mutarjimlarga topshirish, xolos. Ana shunda duch kelgan asar emas, badiiy yuksak, bizga eng keraklilari o‘giriladi.

6. Tarjima – badiiy ijod. Mutarjimlar Yozuvchilar uyushmasiga a‘zo ekanligi ham shuning dalili. Biroq, tarjimon mehnatini rag‘batlantirishga kelganda to‘xtab qolyapmiz. Chunonchi, haliga dovur biron mutarjim “Xalq shoiri” yo “Xalq yozuvchisi” unvoni bilan siylanmagan. Mirtemir va Mirzakalon Ismoiliiy – o‘zbek adabiyoti tarixida biri she‘riy va yana biri nasriy asarlarni eng ko‘p va eng xo‘b o‘girib, o‘zbek badiiyatini yuksaltirishga bemisl hissa qo‘shgan bu ikki so‘z san‘atkori ham sira e‘zozlanmagan (Mirtemir 1970-yilda “Lenin jilmayishi” poema yozibgina xalq shoiri bo‘ldi, Mirzakalon Ismoiliiyga esa o‘limi oldidan “San‘at arbobi” degan bir unvon berildi, ungacha olgani – urushdagi ordeni edi, vassalom. Faqat o‘rtamiyona bir tarjimon Yuriy Karasyov davlat mukofotiga loyiq ko‘rilgan. U esa Sharof Rashidov asarlarining “shtatniy” o‘girmachisi edi).

Xayriyatki, mustaqillik davrida (uyam, o‘ttiz yilda!) muz ko‘chdi, eng intellektual mutarjim Ibrohim G‘afurov “O‘zbekiston qahramoni” bo‘ldi. Bu, albatta, quvonchli hol, hammamiz uchun bayram. Bunday onlarda umrini shu zahmatli ish bilan o‘tkazgan Nabi Alimuhamedov, Rustam Abdurahmonov, Qodir Mirmuhammedov singari buyuk qalam ustalarining umri qadr topmay o‘tgani hammamizning yodimizda. Tarjimon e‘zozlanishi kerak. Endilikda AOKA yoki Yozuvchilar uyushmasi tomonidan “Yilning eng yaxshi tarjimasi” tanlovi tashkil

qilinib, munosib kishilar munosib taqdirlanib turilsa, harnechuk, yaxshi ish bo‘lar edi.

7. Yaxshi tarjimon – noyob xazina. O‘nta ijodkordan bittasigina durust mutarjim bo‘la oladi. Lekin tarjima ustasi o‘zi paydo bo‘ladi, deb kutib o‘tirmay, mutarjim tayyorlashga kirishishimiz kerak. Yodimda, 1972-yil ToshDU va BokuDUNing filologiya fakultetlari o‘zaro hamkorlik qilib, birinchi kursni bitirgan ikki o‘zbek filologi – Bokuga, ikkitasi esa Bokudan Toshkentga kelib o‘qishgan, uch yillik almashuv natijasida ozar tilidan o‘zbekchaga o‘giradigan ikki va o‘zbek adabiyotini ozar tiliga tarjima qiladigan yana ikki mutarjim paydo bo‘ldi, bugina emas, shu ikki xalq orasida do‘stlik aloqalariga jon-dili bilan ko‘shish qiladigan to‘rt mardum kamol topdi. Bu xayrli tashabbus o‘sha bilan barham yemay, hozirgacha davom etsa, bugun Bokuda o‘qigan yuz nafar va Toshkentda ta‘lim olgan yana yuz nafar ijodkorga ega bo‘lardik. Albatta, boshqa yurtda o‘qigan har bir filolog tayyor tarjimon bo‘lavermaydi. Boringki, ikki yuz emas, yigirmatasi kadr bo‘lib yetishsa ham, bu juda katta yutuq-ku! Qirg‘iziston, Qozog‘iston, Tojikiston va hokazo yana o‘n davlat universiteti bilan shunday ahdnomalar tuzilganida-chi? Mana, erkimiz o‘z qo‘limizda, talaba almashish uchun Maskovdan ruxsat so‘ramaymiz, ammo hanuz dadil bir qadam qo‘ya olmayapmiz.

8. O‘zbekiston Turkiy davlatlar tashkilotiga a‘zo yirik bir davlat. Turkiy dunyoning markazida, Buyuk ipak yo‘li ustida. Demak, turkiy tillararo tarjimini kuchaytiraylik. Muammolarini o‘rganaylik. Buyuk ipak yo‘li o‘rtasida joylashgan O‘zbekiston ana shu tariqa dunyo tarjima markaziga aylansa, neajab? Buning dastlabki mujdalari bor ham: 100 jild rus adabiyoti namunalari chop etildi, 2022-yilda esa Prezidentimiz da‘vati bilan 100 jildlik “Turkiy adabiyot durdonalari” to‘plami bosildi. Bu tashabbusni davom ettirib, 100 jild turkiy xalqlar folklorini nashr etsak, juda olijanob ish bo‘lar edi. Bu turkiy xalqlar ahilligini kuchaytiradi, chunki har bir elning dili, milliy ruhiyati eng avvalo og‘zaki ijodida – maqol-matal, qo‘shiq, ertak va dostonlarida yaqqol aks etadi.

9. O‘tgan davrni faqat qoralay bermay, ozmi-ko‘pmi yaxshi tomonlarini qabul qilib rivojlantirishni ham o‘ylasak, kam bo‘lmaymiz. Chunonchi, tarjima ishida bugungi katta muammo uni moliyalashtirish bo‘lib qoldi. Hozir tarjimonlik bilan oila boqib bo‘lmaydi. Qirq yil ilgari bir misra she‘r tarjimasiga 1 so‘m 30 tiyin to‘lanar edi (minimal oylik – 60 so‘m). Hozirgi sharoitda (minimal oylik – 1.050 ming so‘m) bu har bir misra she‘r tarjimasiga 24 ming so‘mga to‘g‘ri keladi. Ammo hozir uning yarmi ham yo‘q. Gonorarni aniq belgilash, oz haq to‘lashni ta‘qib qilish, mutarjimdan (soliqdan ham) yashirin holda ikkilamchi tirajlar yo‘lini to‘sis kabi tashvishlar bor. Qalamhaqqi tirikchilik uchun kifoya qilsa, barcha muammo o‘z-o‘zidan hal bo‘ladi, mohir qalamli mutarjimlar yana safga qaytadi.

Yuztacha kitobni o‘qib (yarmidan ko‘pi – tarjima), shu o‘qiganlarini boplab aytib berganlar mashina minib ketishiga chek qo‘yib, bir umr mehnati evaziga shuncha asar yozgan, yo o‘shancha asarni tarjima qilgan ijodkorlarning o‘zini ham taqdirlashga o‘tish vaqti kelmadimi?

10. Sifatsiz kitoblar, bo‘lmag‘ur tarjimalar ko‘p chop etilgani sari, umumsaviya tobora pastlayotir. Bunga chek qo‘yish uchun nashriyotlarga asar qo‘lyozmasini pullik maxfiy taqrizga berish majburiyatini yuklash kerak. Bu haqda ko‘p gapiriladi, ammo mablag‘ tejash uchun hatto korrektorlardan voz kechilayotgan, qo‘lyozma deyarli tahrir qilinmay bosilayotgan zamonda maxfiy taqrizni – vaqt va pul talab qiladigan bu ishni xushlashlari dargumon. Ammo shu orqali yaxshi tarjimalarga keng yo‘l ochiladi, bo‘lmag‘ur narsalar yo‘li to‘siladi. Masalan, “Jahon adabiyoti” jurnali har bir o‘girmani chop etish oldidan taqrizga beradi. Bir jurnalcha ham bo‘la olmaydimi nashriyot?

11. Tarjimalarga buyurtma yo‘q, mablag‘ ajratish ham shunga yarasha holda. Bu muammoni hal etish uchun AOKA qoshida “Tarjima fondi” ta‘sis etilsa va u tarjimalarga davlat buyurtmasini shakllantirsa, yaxshi bo‘ladi. Shunda tarjimalar soni ortadi, ma‘rifiy va badiiy saviyasi ham yuksaladi.